

Вікторія ГАЙДЕНКО

ГЕНДЕРНА ОСВІТА ДЛЯ МІНЛИВОГО СВІТУ

У статті розглядається гендерна освіта як необхідна складова освіти за умов мінливості соціуму. Показується мізогіністська орієнтація інтелектуальної історії людства на прикладі історії філософії. Спираючись на соціологічні та статистичні дані, обґрунтовується патріархатна спрямованість сучасного українського суспільства, зміна якого частково можлива саме через гендерну освіту як практику свободи.

Гендерним студіям, гендерній освіті, гендерній педагогіці вже присвячено чимало праць. Тому замість описативного підходу до їх тлумачення в даній статті пропонується проблематизуючий — наскільки актуальна та релевантна гендерна освіта в цілому для розуміння інтелектуальної історії людства, зокрема, в контексті соціальних реалій сучасної України.

Гендер, педагогіка, освіта

Вперше термін «гендер» був запропонований американським психоаналітиком Робертом Столлером у праці «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» (1968), а пізніше феміністськими теоретиками (Г. Рабін, Р. Унгер, А. Річ та ін.) був введений у науковий обіг. Гендер означає соціальну стать із притаманними їй особливостями поведінки, мислення, що в цілому визначають соціально-рольовий статус людини. Безперечно, гендерні студії набули розвитку під впливом фемінізму як критичної теорії щодо патріархатного порядку світу, засадою якого є дискримінація жінок. Гендерні дослідження в їх сучасному вигляді — це експлорація й інших форм експлуатації та нерівності (расизму, класизму, ейджизму), поєднуючи інтереси феміністських та постколоніальних (транснаціональних) студій.

На початку статті були зазначені три освітні складові — дослідження, педагогіка, освіта. Спробуємо їх конкретизувати. *Гендерні студії* виступають міждисциплінарною дослідницькою базою, що ґрунтується на постнекласичній методології (соціальний конструктивізм, когнітивна соціологія, етно-методологія, соціальна та культурна антропологія, критична, гранична та феміністська педагогіки та ін.) і забезпечують різні галузі наукового знання

інсайтами щодо гендерних дискримінаційних практик та можливостей їхнього викорінювання. *Гендерна педагогіка*, як досить нова галузь в рамках гендерних досліджень, розкриває сутність та завдання гендерного виховання, його вплив на особистість. *Гендерна освіта* може бути визначена як просвітницька діяльність у напрямку спростування існуючих статево-гендерних стереотипів, розвитку критичного ставлення до світу та зростання свідомості. У цьому сенсі найважливішою ознакою стає орієнтація освітнього процесу на дію — соціальну зміну, мета якої — покращення умов життя «маргіналізованих» суб'єктів, тобто тих, хто не мав реального права голосу за доби панування просвітницьких ідеалів раціоналізму, прогресу, емансипації. Саме в такому значенні — освіти як практики свободи — й буде розглядатися гендерна освіта.

Вихідна ідея гендерного аналізу — елімінація патріархатного устрою світу, виявлення його впливу на соціалізацію жінок та чоловіків і пошук шляхів для встановлення гендерної демократії.

Виправдовування гендерного розподілу праці ретельно здійснювалося упродовж інтелектуальної історії людства — від псевдонаукових пояснень гендерних відмінностей (анатомія, нейрофізіологія, ендокринологія) до табу на вищу освіту для жінок. Тому патріархат розглядається як одна з форм мізогінії (Е. Гросс), як система, що підкорює та пригнічує інтереси жінок (та інших меншин) [1]. А філософські міркування про вторинність жіночої статі зіграли неабияку роль у підтримці патріархатного світогляду.

Мізогінія як «освітня» стратегія історії філософії

Сексистські та андроцентристські упередження пронизують більшість філософських учень про людину, мораль, право, державу. Так, А. Шопенгауер пише, «при створенні дівчат природа орієнтувалася на те, що в драматургічному сенсі називається тріскучим ефектом... природа забезпечила жінку, як і будь-яку іншу істоту її статі, зброєю і знаряддями, які їй необхідні для забезпечення її існування... Вона, радше, відрізняється духовною короткозорістю: її інтуїтивний (такий, що безпосередньо сприймає) розум гостро бачить поблизу, та має тісний кругозір, до якого не входить віддалене» [3, 626–627]. Німецьким філософом цілком заперечується жіноча здібність до будь-яких умовиводів, оскільки жіночій статі притаманний «бідно відміряний розум» [там само].

Мізогіністський підхід С. К'еркегора до виправдання малозначності жіночої статі позбавляє думки філософа будь-якої логіки. У роботі «Пир» він пише, що стан «буття» жінкою викликає такі відчуття дискомфорту і складності, що не може бути виражений ніяким предикатом; нещастя жінки навіть не в тому, що вона менш значна, ніж чоловік, а в тому, що вона ніколи не дізнається ні про вищесказане, ні про те, *що* вона насправді є, через приналежність до своєї статі [2, 177].

Жінки зазвичай або виключені з розгляду, або їх суть редукована до функцій:

– дружини («Призначення дівчини полягає істотно лише у шлюбі» [4, 214–215]);

– плотського буття, матеріальності, сексуального об'єкту («Щастя чоловіка називається: я хочу. Щастя жінки: він хоче» [5, 54], «У житті чоловіка і жінки стать як така відіграє далеко не однакову роль. Самець є самцем лише в певні хвилини, самка залишається самкою на все життя, у всякому випадку всі роки своєї молодості» [6, 550]);

– материнства, репродукції, плодючості, природи («Вона [жінка] відбуває обов'язок життя не дійсним, а пасивним чином: муками пологів, турботами про дітей, підлеглию чоловіку... Вона не створена для вищих страждань, радощів і могутнього прояву сил; життя її повинне протікати спокійніше, незначно і м'якше, ніж життя чоловіка...» [3, 625–626]).

Із поняттям сексизму пов'язане таке поняття, як андроцентризм — установка вважати чоловіка тотожним всьому виду *Homo Sapiens*. А жінка у такому разі виступає відхиленням від норми, «цей № 2 людського роду» [3, 633], девіація, певний специфічний різновид *Homo Sapiens*. «Вони [жінки] суть *sexus sequior*, друга стать, що в усіх відношеннях нижче стоїть... Поділивши людський рід на дві половини, природа провела розмежувальну лінію не по самій середині, при всій полярності відмінність між позитивним і негативним полюсами не тільки якісна, але в той же час і кількісна» [3, 632].

На думку феміністських авторів, філософія, наука і знання взагалі створювалися з «чоловічою перспективою». Як наприклад, у патристиці — відмовившись від свого тіла (тобто джерела хоті і насолоди), переставши бути самою собою, вона допускається до істинного знання, за словами батька церкви Амвросія: «Доки жінка призначена для дітонародження, вона відмінна від чоловіка — як тіло відмінне від душі. Але якщо вона бажає служити Христу більше, ніж світові, вона перестає бути жінкою і може бути названа чоловіком» [7, 398].

Згідно з більшістю антропологічних концепцій, людина виступає як духовна, розумна істота, основними інтелектуальними характеристиками якої є аналітичність і раціональність. Самостверджувалася людина за допомогою активної діяльності: підкорення, освоєння, захоплення, володіння («Чоловік прагне у всьому до безпосереднього володарювання над речами або за допомогою того, що зрозуміє, або подолання і засвоєння їх» [3, 632]), тобто ним керувало неодмінне бажання перемоги, досягнення мети за будь-яку ціну. Душевні якості людини не відрізнялися гуманним змістом — співчуттям, турботою, співпереживанням, а навпаки, агресивність, жорстокість, домінантність, спрага володарювати складали суть «людини».

Перераховані вище якості феміністи більшою мірою вважають властивими чоловічій половині людства. Крім того, що характеристики «людини» мали маскуліне забарвлення: людство виступало «чоловіком», діяло від його імені і тривалий час описувалося в термінах «чоловік» і «він», що дуже яскраво виражене в англійській мові: *man* (чоловік) і *man* (людина). А жінка в той час стояла «на проміжному ступені між дитиною і чоловіком, який і є власне людиною» [3, 626].

Жінка вважалася носієм ірраціонального, емоційного і плотського, тобто тим, що абсолютно не відповідало ідеалам раціональності. «... Перша стать [чоловіча] — є зовні сильний і діяльний первень, друга [жіноча] — пасивний і суб'єктивний» [4, 215]. Суть жінки звичайно редукувалася до нижчого, природнішого, гріховного, тому, що притлумлює світло розуму. Виключення

жінки зі сфер культурного життя, фіксація знання про людину на чоловічих характеристиках, домінування маскулінних ціннісних орієнтацій, — все це сприяло формуванню однобічного, патріархатного бачення світу.

Патріархат та гендер у цифрах

Яким же чином патріархатне мислення втілюється в повсякденній реальності? Для обґрунтування думки щодо патріархатності сучасного суспільства звернемося до, так би мовити, «гендеру в цифрах». Критика патріархатного устрою конструюється навколо його провідних структур — ведення домашнього господарства, сексуальність, культура, насильство і держава.

Загалом, за даними ООН, 49,7 % світового населення — жінки (3 132 342 000 жінок та 3 169 122 000 чоловіків) [8]. Гендерний розподіл ресурсів та доходів складає таку картину:

- жінки виконують 2/3 всієї роботи в світі;
- жінки заробляють 1/10 частин всього доходу;
- жінки складають 2/3 всіх неграмотних у світі;
- жінки володіють менш ніж 1/100 всієї світової власності.

Дані культурної антропології виявляють детальніше патріархатну картину світу. Перш за все, маються на увазі практики культурного терору над жіночим тілом — китайське бинтування ніг (А. Дворкін називає геноцидом, тобто свідомим винищенням жінок [9]), клітеродектомія та інфібуляція (обряд жіночого обрізання, що переростає у каліцтво жіночих геніталій), жіночий інфантицид (умертвіння новонароджених дівчат та гендерно-вибіркові аборти). Інфібуляція практикується більш ніж у 28 країнах Африки: приблизно 135 млн дівчат у всьому світі пережили цю варварську операцію. Населення світу не дораховує біля 60 млн дівчат, які були «відфільтровані» вибірковими абортами або відсутністю необхідного догляду, оскільки вважаються менш важливими для суспільства, ніж хлопчики [10].

Щодо інших форм насильства над жінками, то у мирний час приблизно кожна третя жінка (тобто не менш ніж мільярд жінок) зазнає побиття, примусу до статевого акту або інших форм приниження. Проблема насильства особливо загострюється під час військових дій. Так, наприклад, протягом війни в Боснії, у період між 1992–1995 рр., сербськими військовими було зґвалтовано більше ніж 40 000 жінок. Серед усіх біжінців — 80 % дітей та жінок [11].

По-друге, завдяки розвідкам у культурній антропології гендер перетворюється із *універсальної* категорії на *варіативну*, мінливу, демонструючи і мінливість світу, і гендерних ідеалів та ролей у залежності від історичного періоду та культури. Для «білої» культури, наприклад, характерний культ материнства, вважаючи матір єдиною відповідальною за майбутнє дітей. Натомість, в інших культурних середовищах (пігмеї Ака з Центрально-Африканської Республіки, Хамбо з Непалу, Каулонг з Меланезії, арапеші, чамбулі та ін. з Полінезії) саме батько виступає головною фігурою у вихованні дитини, а жінки вирішують політичні та економічні справи [12]. Нові підходи до гендерного розподілу праці не тільки дають можливість переосмислити фемінність, але й по-іншому висвітлюють маскулінність.

Як співвідносяться світові патріархатні тенденції із сучасним українським суспільством? Чи, можливо, ми живемо в «кращому з можливих світів»?¹ І українське суспільство є виключенням і демонструє приклад егалітарного суспільства?

Дехто в пошуках підтвердження того, що гендерна нерівність (розуміючи під нею тільки дискримінацію жінок) немає ніякого сенсу в українському контексті, звертаються до історичного минулого, і зокрема, намагаються реанімувати міф про Березиню, Велику Матір, хранительку домашнього вогнища. У такий спосіб акцентується високий статус української жінки і забувається те, що йдеться про культ матері, а не образ жінки як повноправного суб'єкта [16].² Шкідливість відродження міфу про Березиню саме у такому контексті полягає в тому, що «натуралізуються» гендерні відмінності, тобто виправдовується не тільки незмінність, але показується історичність характеру жіночих обов'язків як матері та господині.

За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року кількість чоловіків становила 22 млн 441 тис. осіб, або 46,3 %, жінок — 26 млн 16 тис. осіб, або 53,7 %. Цікаво, як ці «відсотки» репрезентовані в різних галузях життєдіяльності суспільства. Статистичні та соціологічні дані говорять про те, що й українське суспільство патріархатне, надає чоловікам (за деякими виключеннями, про які буде сказано нижче) більше можливостей для самореалізації.

Так, за даними гендерного аналізу політичної влади, спостерігається гендерний розрив при виборі кандидатів у народні депутати України в 2002 р. — співвідношення чоловіків і жінок становить 1: 15 (Львів) та 1: 3 (Донецьк). На 2003 р. більшість жінок (3) присутня лише в комітеті Верховної Ради з питань материнства та дитинства. У розподілі високих посад на 2003 р. чоловіки

¹ Спроба спростувати ідею про те, що людство живе в «кращому з можливих світів», була здійснена ще А. Шопенгауером. У роботі «Про нікчемність та жалі життя» він пише: «Яскраво софістичним доказом Лейбніца, ніби цей світ — кращий з можливих світів, можна цілком серйозно і сумлінно протиставити доказ, що цей світ — гірший із можливих світів. Бо «можливе» — це не те, що надумався кому-небудь намалювати собі в своїй фантазії, а те, що дійсно може існувати і триматися. І ось наш світ побудований саме так, як його треба було влаштувати для того, щоб він міг ледве-ледве триматися; якби він був ще гіршим, він би зовсім вже не міг існувати. Отже, світ, який був би гіршим за наш, зовсім неможливий, тому що він не міг би й існувати, а тому наш світ — гірший з можливих світів» [13].

² В етнографічних даних по-різному описується статус українки, підкреслюючи, з одного боку, її незалежність («За часів середньовіччя свобода українських жінок дещо шокувала близьких нам православних жителів Московського князівства, де навіть знатні пані вели самітницький спосіб життя. Так звана *материзна*, тобто власність (земля, наділ, ліс, луки, будинок, будови) передавалася строго по материнській лінії і лише дочкам. Чоловік міг тільки з відома дружини брати в користування цю землю, але строго відповідав за це», — згідно із даними «Подробностей» [14]). А з іншого — підлеглий стан. Так, ґрунтуючися на чисельних легендах українського народу, зокрема — «жінка — не чоловік, а баба, і бабський у неї розум» (старобільський повіт), Г. Булашев зазначає, що жінка нічим не може порядкувати самостійно в домі, навіть продати для своїх потреб десяток яєць або курку. Проте кращим є становище літньої жінки — їй підвладні молодші члени родини. Жінки працюють з ранку до ночі, але їх праця так ніким і не помічається. Українська легенда розповідає про те, як вирішили чоловіки та жінки відправити посланця до Бога, щоб той зменшив їм роботи. Чоловіки послали сокола, і той впорався із завданням. А жінки послали сову, яка так і не долетіла. Тому так і залишилося, що «ніколи не побачите, щоб жінка була без діла... ніколи не переводяться у жінок справи та клопоти» [15, 133–135].

переважають серед «спеціалістів вищої категорії» (96,3 %), тоді як жінки складають лише 3,7 % в тій самій категорії [17, 10–17]. Такий стан речей свідчить про *вертикальну сегрегацію* (коли частка чоловіків, що обіймає високі посади перевищує частку жінок).

Якщо хтось і погодиться з тим, що «політика — чоловіча справа, а тому й домінують чоловіки», то чому ж, наприклад, в галузі охорони здоров'я, де працює більшість жінок (31% жінок та 18% чоловіків серед усіх зайнятих), ступінь доктора наук мають 370 жінок і 986 чоловіків, а кандидата, відповідно, 2984 і 1744? [18]. Серед напрямів всередині галузі існують такі, що вважаються більше «жіночими» або «чоловічими». Так, наприклад, хірургія, особливо нейрохірургія, залишаються сегрегованими і практично недоступними для жінок. Проте фармакологія — це переважно царина жінок. Дані факти говорять про наявність так званої *горизонтальної сегрегації*.

Чи зберігається міф про чоловіка-добутчика та жінки-збиральниці в сучасних умовах?³ На 2002 р. 54,8 % сімей в Україні очолюються жінками. Не кажучи про те, що домогосподарства, де немає годувальника, складають 88,5 % (без батька) та 5,1 % (без матері). Швидше за все, результатом виживання у скрутних умовах пострадянської доби стала часткова зміна гендерно зумовлених обов'язків, котра призвела до символічної «кастрації» чоловіків (які не змогли «вибитися в люди» і в такий спосіб довести свою маскуліність [20]) та реконцептуалізації материнства як «особистої справи та насолоди» [21].

У 2002 р. був прийнятий «Закон України щодо попередження домашнього насильства». На момент підписання цього закону, як повідомляє Інтер-Факс, здійснення насильства веде до стягнення штрафу в розмірі 17–51 грн або виправні роботи протягом одного місяця із відрахуванням 20 % заробітку. Такий символічний штраф говорить про те, що суспільство не ставиться серйозно до проблем насильства, розуміючи під насильством лише фізичну агресію (примушення до сексуальних стосунків, побиття) та ігноруючи його психологічні форми (залякування, приниження, знущання, маніпулювання — ізоляція, контроль, обмеження свободи пересування та ін.). За результатами дослідження, проведеного НУО «Розрада», 78 % дівчат та 50 % хлопців вважають знущання проявом насильства. Офіційна статистика не відображає повністю реальну картину, оскільки жертви дуже рідко звертаються за допомогою [17, 76].

При порівнянні кількості згадування жінок та чоловіків у друкованих ЗМІ, також виявляється гендерна нерівність. Так, інформація про чоловіків — 84,6 % (зокрема, в політиці — 96,3 %), про жінок — 15,4 % (відповідно — 3,6 %). Взагалі у програмах чотирьох всеукраїнських телеканалів жінки у випусках теленовин з'являються в 7,5 разів менше, ніж чоловіки [17, 88–91].

Якщо фактів щодо дискримінації жінок існує безліч, то патріархатних стереотипів щодо чоловіків (не вдаючися до аналізу дискримінації чоловіків

³ Можливо, тільки у підручниках початкової школи? Так, розділ повторення матеріалу в «Математиці для 2 кл.» відкриває «фемінізована» білочка у червоному в білу крапочку сарафані, яка несе кошик з ягодами. Повторюючи таблицю додавання і віднімання чисел, білочка продовжує займатись збиральництвом квітів, в той час як її «партнер» — ведмедик — мужньо стоїть на футбольних воротах [19].

у маскулінному середовищі — що є окремою темою дослідження) не так і багато. Найпомітніший стереотип — це сумнів щодо відповідального батьківства.⁴ Його дія простежується при процедурі розірвання шлюбу, а також у пенітенціарній системі. Так, взяті під варту жінки мають право тримати при собі дітей віком до двох років, що не дозволяється чоловікам [22].

Згідно з моделлю домінуючої маскулінності, «справжній» чоловік не повинен приділяти увагу своїй зовнішності та бути модним, оскільки мода — справа жінок та гомосексуалів. Прості радянські чоловіки рідко займалися спортом, хоча й віддавали перевагу саме розтягнутим «попереду і позаду спортивним трико» [23]. Проте ситуація змінюється із появою нового типу чоловіка — «метросексуала» (поняття введене в 1994 р. британським журналістом М. Сімпсоном), який перевизначає стандарти та пріоритети маскулінності. «Метросексуал» означає чоловіка будь-якої сексуальної орієнтації, який мешкає в метрополісі, дбайливо ставиться до своєї зовнішності, освітнього рівня та естетичних смаків, знаходячи на це і час, і гроші (типові метросексуали — герої серіалу «Сексу в великому місті»).

Таким чином, неможливо заперечувати факт патріархатності нашого суспільства, але неможливо й не звернути увагу на зміни в гендерній картині світу. А гендерна освіта призначена якраз для прояснення тих статево-гендерних конфузій, що проявляються в суспільстві.

Гендерна освіта для суспільства

Гендерна освіта допомагає прояснити та переосмислити сталі погляди на маскулінність і фемінність. Чутливість до відмінностей (стать, раса, клас, вік та ін.) мають зайняти чільне місце в освітній-навчальній-виховній діяльності. Такий підхід підтримує загальну тенденцію на особистісно-зорієнтовану освіту.

Гендерна освіта як практика свободи включає поняття «усвідомленості» (свідомості, яка постає і наділена перетворюючою силою) та наполягає на необхідності розвитку критичного мислення. Тут простежується вплив робіт бразильського педагога та освітянина П. Фрейре, який пише, що саме за допомогою проблематизуючого методу (засада освіти як практики свободи) «свідомість „виходить“ на поверхню, демонструючи критичну інтервенцію у світ» [24, 289]. Трансформація світу можлива, як пишуть П. Фрейре та А. Шор в книзі «Педагогіка для визволення: діалоги про трансформацію освіти», коли «свідомість — не дзеркало реальності, не просто її відображення, а є *рефлексійним* та *рефлексивним* щодо реальності» [25, 13].

Зазначена думка продовжується в «уповноваженій освіті» американського педагога А. Шор: «Уповноважена освіта... — це критична та демократична педагогіка для особистості та соціальних змін. Це програма мультикультурної демократії у школі та суспільстві в цілому, зорієнтована на студентів та студенток. Вона розглядає індивідуальне зростання як активний соціальний процес у

⁴ Але чомусь *Батьківщина* (яка є матір'ю-Україною, природою-годувальницею) походить від «батька», чомусь існують *батьківські* збори, чомусь дуже сентиментальним є *батьківський* поріг, чомусь без *по батькові* людина не може легально існувати в Україні.

контексті інших, оскільки особистість та суспільство відображають один одного» [26, 15]. У працях канадського вченого А. Жиру також розвиваються ідеї про емансипаційну освіту. Запропонована А. Жиру «гранична» педагогіка спрямована «не просто на ретериторіалізацію існуючих визначень культури, влади та знання, вона пов'язує поняття навчання та освіти із реальною боротьбою за радикальне демократичне суспільство» [27, 51].

Результатом гендерної освіти стають нові засоби мислення, означування, «діяння», без чого в мінливому суспільстві людина почуватиметься «сторонньою».

Література:

1. Grosz E. Bodies and Knowledges: Feminism and the Crisis of Reason // *Feminist Epistemologies*, L. Alcoff & E. Potter (eds.). — New York & London: Routledge, 1993. — P. 187–215.
2. Agonito R. *History of Ideas on Woman. A Source Book*. — G. P. Putnam's Sons, New York, 1977.
3. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. — М.: Эксмо-Пресс, Харьков: Фолио, 1999.
4. Гегель Г. В. Ф. *Философия права*. — М.: Мысль, 1990.
5. Ницше Ф. *Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для никого*. — М.: Интербук, 1990.
6. Руссо Ж.-Ж. *Эмил или о воспитании // Избранные сочинения*. Т. 1. — М., 1961.
7. Жеребкин С. *Гендерная проблематика в философии // Введение в гендерные исследования*. Ч. 1: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. — Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. — С. 390–426.
8. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/default.htm>.
9. Дворкин А. *Геноцид, или китайское бинтование ног // Антология гендерной теории / Под ред. Е. Гаповой и А. Усмановой*. — Мн: ПроPILEI, 2000. — С. 12–28.
10. <http://www.amnesty.org.ru/pages/373-19032004-digest-rus>.
11. *Executive Woman Magazine* // <http://www.execwoman.com>.
12. Гайдено В. *Поворот к феминистской эпистемологии: постнеклассика-феминизм-наука*. — Сумы: Университетская книга, 2003.
13. Шопенгауэр А. *Избранные произведения / Сост., авт. вступ. ст. и примеч. И. С. Нарский*. — М.: Просвещение, 1992.
14. *Древние архетипы помогают выжить украинской семье* // www.podrobnosti.ua.
15. Булашев Г. *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування*. — К.: Довіра, 1993.
16. Кись О. *Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа // Социальная история. Ежегодник 2003. Женская и гендерная история / Под ред. Н. Л. Пушкаревой*. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2003. — С. 156–172.
17. *Гендерний розвиток в Україні. Реалії і перспективи / За наук. ред. Л. С. Лобанової, Т. С. Ніколаєнко*. — К., 2003.
18. *Гендерний аналіз українського суспільства*. — ПРООН, 1999.
19. Богданович М. В. *Математика для 2 класу*. — Київ, 2002.

20. *Kiblit'skaya M.* 'Once we were kings'. Male experience of loss of status at work in post-communist // Gender, state and society in Soviet and post-Soviet Russia, Sarah Ashwin (ed). — London & New York: Routledge, 2000. — P. 90–104.
21. *Issouпова O.* From duty to pleasure? Motherhood in Soviet and post-Soviet Russia // Gender, state and society in Soviet and post-Soviet Russia, Sarah Ashwin (ed). — London & New York: Routledge, 2000. — P. 30–54.
22. Кримінально-процесуальний кодекс України. Від 28.12.1960. — № 1001-V.
23. *Барабан E.* В меру упитанный и в полном расцвете сил // О муже (N)ственности: Сборник статей. Сост. С. А. Ушакин. — М.: Новое литературное обозрение, 2002, www.genderstudies.info.
24. *Freire P.* The Banking Concept of Education // The Hidden Curriculum and Moral Education. Deception of Discovery, H. Giroux and D. Purpel (eds.). — McCutchan Publishing Corporation, 1983. — P. 283–291.
25. *Freire P. and I. Shor.* Introduction: The Dream of Liberating Education // A Pedagogy for Liberation: Dialogues on Transforming Education, P. Freire and I. Shor (eds.). — Massachusetts, 1987. — P. 1–15.
26. *Shor I.* Empowering Education: Critical Teaching for Social Change. — Chicago and London: University of Chicago Press, 1992.
27. *Giroux H. A.* Border Pedagogy and the Politics of Postmodernism // Social Text. — 1991. — No. 28 — P. 51–67.

***Викторія Гайденко.* Гендерное образование для меняющегося мира**

В статье рассматривается гендерное образование как необходимая составляющая образования в условиях меняющегося социума. Показывается мизогинистская ориентация интеллектуальной истории человечества на примере истории философии. Опираясь на социологические и статистические данные, обосновывается патриархатная направленность современного украинского общества, изменение которого частично возможно через гендерное образование как практику свободы.

***Viktoriya Haydenko.* Gender Education for a Changeable World**

Gender education is considered as a key element of education as a whole in a changeable world. The misogynist orientation of a history of philosophy as a part of human intellectual history has been shown. A compelling argument for the patriarchal character of up-to-date Ukrainian society finds support in sociological and statistic data. It is argued in the article that changing the existing patriarchal order can be partially done by means of gender education as a practice of freedom.